

Transcriptie Koekkoek

00:00:00 **Juultje Slotema**: Leuk dat je luistert naar de podcast van het Nationaal Onderwijsmuseum. In deze aflevering gaan we het hebben over schoolplaten illustrator Koekkoek. Al van jongs af aan was hij een groot liefhebber van de natuur. Zijn bekendste schoolplaten zijn onder andere *In sloot en plas* en *Het Naardermeer*. Over Koekkoek zijn na zijn dood ook enkele geruchten ontstaan over zijn oorlogsverleden. Wat is hier van waar en hoe zijn de geruchten ontstaan?

00:00:24 **Juultje Slotema**: Jacques Dane, Christian van Houwelingen en Juultje Slotema, medewerkers van het Onderwijsmuseum bespreken het leven en werk van Marinus Adrianus Koekkoek.

00:00:33 **Jacques Dane**: Ja, we staan hier in het Onderwijsmuseum bij een plaat en die heet *In sloot en plas* en die plaat die is gemaakt door één van de drie grote onderwijs illustratoren in Nederland. Wie zijn die drie ook alweer Christian en Juultje?

00:00:46 **Christian van Houwelingen**: Ja eentje daarvan is natuurlijk Jetses, en dan hebben we Isings.

00:00:51 **Jacques Dane**: Ja

00:00:51 **Christian van Houwelingen**: En volgens mij nog koekkoek?

00:00:53 **Jacques Dane**: Dat klopt. En waar is Jetses van bekend, Juultje?

00:00:55 **Juultje Slotema**: Ja, aap noot mies.

00:00:57 **Jacques Dane**: Dat klopt en Isings?

00:00:59 **Christian van Houwelingen**: Isings, die heeft heel veel historische taferelen geschilderd.

00:01:03 **Jacques Dane**: Klopt en we weten eigenlijk best wel veel over deze twee onderwijs illustratoren, maar die derde, Marinus Adrianus Koekkoek. Daar weten we bijna niks van af.

00:01:12 **Juultje Slotema**: Terwijl zijn schoolplaten heel erg bekend zijn.

00:01:14 **Jacques Dane**: Die zijn heel bekend en die schoolplaat waar we nu naar kijken, *In sloot en plas*, die zit in het visuele geheugen van een generatie schoolkinderen.

00:01:22 **Christian van Houwelingen**: Want wat zien we eigenlijk op deze schoolplaat?

00:01:24 **Jacques Dane**: Nou ja we zien dus, en dat is heel erg knap gedaan door Koekkoek, hoe het eruit ziet onder het water van een slootje en daarboven. En, we zien dus kikkertjes en kevers en we zien dat er een groene lisdodde of een gele lisdodde naar boven groeit. En we zien een salamander en we zien een adder. En die plaat ja, daar konden kinderen eigenlijk bij weg dromen.

00:01:44 **Jacques Dane**: En als je dan nog eens een juf of een meester had en die kon er iets heel moois bij vertellen, iets wat gewoon mooi klonk. Ja, dan was je weg. En dan dacht je van 'Goh wat prachtig eigenlijk die natuur'.

00:01:55 **Juultje Slotema**: Want wat was de functie van deze plaat? Hoe werd hij gebruikt?

00:01:58 **Jacques Dane**: Nou, die plaat werd gebruikt bij het vak, wat wij tegenwoordig biologie noemen, dat heet indertijd natuurlijke historie. En het vak was in 1857 een verplicht vak geworden op de scholen samen met geschiedenis in aardrijkskunde. En het ging er eigenlijk om, ja in de loop der tijd, om de natuur te leren waarderen.

00:02:18 **Jacques Dane**: En hoe de natuur eruitzag en waarom de natuur belangrijk was. Maar over de man, over de man die deze plaat gemaakt heeft Marinus Adrianus Koekkoek, daar weten we eigenlijk bijna niks van af.

00:02:26 **Jacques Dane**: En het was een groot probleem toen wij in 2010 en 2011 een tentoonstellingen maken over leven en werk van Koekkoek.

00:02:37 **Christian van Houwelingen**: Waarom was dat een probleem?

00:02:39 **Jacques Dane**: Nou, het was geen probleem als je het bekijkt vanuit het werk dat hij gemaakt heeft. Want in de collectie hadden we dus alle originele olieverfschilderijen van de schoolplaten die hij gemaakt heeft. Maar het was een probleem omdat we onderzoek gingen doen naar zijn leven. En hij heeft ook gewerkt bij Naturalis in Leiden, wat toen nog het museum van Natuurlijke Historie heette.

00:03:01 **Jacques Dane**: En, daar vertelde ons iemand dat het misschien niet zo'n goed idee was om een tentoonstelling over Koekkoek te maken. En dat kwam, zei die meneer, omdat hij in de oorlog fout zou zijn geweest.

00:03:14 **Christian van Houwelingen**: Oké

00:03:15 **Jacques Dane**: Ja, nou daar zijn we dus ook onderzoek naar gaan doen. En we hebben wat boeken, wat recente boeken over illustratiewerk in de Tweede Wereldoorlog tevoorschijn gehaald. En wat bleek nou? Dat bleek dus dat de naam van Koekkoek voorkwam bij affiches voor nationaalsocialistische bewegingen die hij gemaakt zou hebben. Er stond ook een handtekening MA Koekkoek onder.

00:03:39 **Jacques Dane**: En er waren dus mensen en die ja die vonden dat heel erg onaangenaam. En je moet geen aandacht besteden aan collaborateurs, aan verraders. En daarom zeiden ze tegen ons in Naturalis van, misschien moet je hier geen tentoonstelling over gaan maken.

00:03:52 **Juultje Slotema**: Klinkt als een probleem inderdaad.

00:03:54 **Jacques Dane**: Inderdaad, dat was een probleem, ja.

00:03:55 **Juultje Slotema**: Maar de tentoonstelling is er wel gekomen.

00:03:57 **Jacques Dane**: Die is er wel gekomen, want wij dachten van ja die man die heeft zulke prachtige schoolplaten gemaakt. Waarom zouden we daar geen aandacht aan mogen besteden?

00:04:05 **Juultje Slotema**: Hoe hebben jullie dat onderzoek aangepakt?

00:04:08 **Jacques Dane**: Nou ja in tegenstelling tot Isings en Jetses, die heel veel brieven hebben nagelaten die vaak interviews hebben gegeven, was er over Koekkoek dus eigenlijk niks bekend. Het enige wat we weten is dat hij, toen hij bij Naturalis ging werken, toen heeft hij een soort van CV opgesteld van mijn leven tot nu toe.

00:04:28 **Jacques Dane**: En er is een in memoriam geschreven door een medewerker van Naturalis toen hij overleed. En voor de rest valt er eigenlijk bijna niks over hem. En ja, hoe zijn we te werk gegaan? We hebben eerst eens gekeken van die naam Koekkoek, waar komt die vandaan? En het bleek dus dat zijn voorvaderen hele bekende 19e-eeuwse schilders waren. Die dus echt in Nederland, maar ook daarbuiten beroemd zijn geworden met hun schilderwerk. En ze schilderden heel romantisch, ze schilderde stadsgezichten, ze schilderden natuurgezichten, zeegezichten. En ja,

je kunt dus zien dat hij afkomstig is uit een familie waar heel veel waarde werd gehecht aan dingen heel aansprekend en mooi op het canvas te brengen.

00:05:15 **Jacques Dane**: En het bleek dus ook dat er een Koekoek museum in Kleef was. Ergens over de grens. En daar zie je dus werk hangen van zijn van zijn grootvader, van zijn overgrootvader, van ooms van hem, van zijn eigen vader. Ja, en als je daarnaar kijkt dan begrijp je eigenlijk ook wel dat hij hem begenadigd schilder was, een begenadigd illustrator.

00:05:36 **Juultje Slotema**: het zit in de familie.

00:05:37 **Jacques Dane**: Het zit in de familie precies, ja.

00:05:39 **Christian van Houwelingen**: Staat hij ook in de schilders traditie van zijn familie?

00:05:42 **Jacques Dane**: Ik vind dat hij in de schilders traditie van zijn familie staat.

00:05:45 **Jacques Dane**: En, dat vind ik omdat als je gaat kijken naar zijn schoolplaten. Die dus wat betreft aan aanschouwelijkheid, want als je een schoolplaat moest maken dan moest die schoolplaat wel heel duidelijk zijn. Niet impressionistisch, maar je moest dus duidelijk erop uitbeelden van hoe een vogel eruitzag. Maar het interessante is dus dat hij niet alleen die vogel maakte, maar hij maakte ook de context waarin de vogel leefde.

00:06:08 **Jacques Dane**: En die serie die heet ook niet voor niets *Dieren in hun omgeving*. En toen zijn we eens verder gaan zoeken, en het bleek dat Koekoek zelf heel graag naar Artis ging en daar zat hij vaak op een bankje te kijken naar dieren en hij tekende die dieren ook. En op die manier is hij ook in contact gekomen met twee belangrijke onderwijzers die het zogenaamde biologisch reveil in Nederland hebben geïntroduceerd, namelijk Eli Heimans en Jac. P Thijssse. En Jac. P Thijssse die is de bekendste van die twee, want die is bekend door zijn Verkade albums.

00:06:40 **Jacques Dane**: Even een verhaaltje hiernaast. De Verkade albums dat waren albums die uit werden gegeven door Verkade, de koekjes en de chocolade. En als je dan zo een pak koekjes kocht, dan kreeg je bij elk pak koekjes een tekeningetje van een natuur onderwerp. Van dieren, van bossen, weet ik wat nog meer. Die dingen die zijn echt in mega oplagen uitgebracht. Nou ja, daar is Jac. P Thijssse bekend van. Maar Eli Heimans, die je eigenlijk in de schaduw van Jac. P Thijssse leefde en herinnerd wordt, die was heel erg belangrijk omdat hij samen met Jac. P Thijssse ook ja een soort van natuur- en milieueducatie zoals we dat tegenwoordig noemen heeft opgezet.

00:07:23 **Juultje Slotema**: En, dat is dat biologisch...

00:07:24 **Jacques Dane**: Dat is dat biologisch reveil. En dat gaat er namelijk om dat je geniet van de natuur, maar de natuur ook respecteert. En dat je de natuur, dat je die moet waarderen en dat je daar dus niet als een als een dolle in rond moet lopen en takken kapot moet maken en dieren moeten kwellen. Nee je moet ernaar kijken, je moet het bestuderen en ja dat geeft je dan een goed gevoel.

00:07:44 **Jacques Dane**: En die twee mannen die hebben op een gegeven moment, Eli Heimans was dat, die heeft dus samen met Koekoek heel veel wandelingen gemaakt in de natuur. En Koekoek die maakten ook voor hun tijdschrift *De levende natuur* illustraties van situaties die ze tegenkwamen door hun wandelingen in de bossen en in de duinen. En, nou ja, noem maar op.

00:08:03 **Jacques Dane**: Ja, dat is eigenlijk het begin van Koekoeks carrière als schilder van de natuur en van de dieren.

00:08:10 **Christian van Houwelingen**: En hij heeft voor Naturalis gewerkt. Maar op een gegeven moment gaat hij ook schoolplaten maken.

00:08:15 **Jacques Dane**: Nou, het is eigenlijk net omgekeerd hij. Hij heeft dus eerst gewerkt voor die, voor dat tijdschrift van Van Heijmans en Thijssen. En daarna heeft hij ook nog eens een opdracht gekregen om ergens in het buitenland in Engeland de menagerie van een Engelse graaf te tekenen.

00:08:32 **Jacques Dane**: Daar hadden we ook tekeningetjes van in de tentoonstelling van, dan zie je dus allerlei exotische dieren die men verzameld heeft. Ook heel raar om je dat te beseffen dat er dus iemand in Engeland ergens uit Azië of Afrika, dus allerlei dieren liet komen waar die dan van kon genieten op zijn landgoed.

00:08:49 **Juultje Slotema**: Ja en ze dan wel vastleggen door...

00:08:52 **Jacques Dane**: En ze dan laat vastleggen door Koekoek, dat klopt. Dus ja, hoe raar kan een dubbeltje rollen? Koekoek die heeft toen in opdracht van Wolters, want zijn naam was natuurlijk steeds bekender geworden, heeft hij de serie *Dieren in hun omgeving* gemaakt. En uiteindelijk ging het eerst over dieren in Nederland en daarna dieren buiten Nederland.

00:09:11 **Jacques Dane**: En die schoolplaten die hebben dus, ja decennialang, in klaslokalen gehangen. En daarnaast tekende hij ook nog voor uitgeverij Wolters voor allerlei biologieboeken die gemaakt werden. In samenwerking met de auteurs van die biologieboeken tekende hij bijvoorbeeld een luis of een spin, verzin het maar een hij tekende het uit de dierenwereld.

00:09:33 **Jacques Dane**: En, dat deed hij dus op een hele aanschouwelijke manier dat de leerlingen die daarnaar keken zich dus een goede voorstelling konden maken van, hoe ziet dat dier eruit? En omdat hij ze ook vaak in de omgeving tekende, hoe werkte dat dier in die omgeving? Wat was de functie van dat dier?

00:09:50 **Jacques Dane**: En dat zie je ook terug. Op die schoolplaten.

00:09:52 **Jacques Dane**: Je zou denken van de aandacht en liefde voor de natuur, dat is iets van de afgelopen 20,30 jaar, maar dat was in die tijd ook al. En Heimans en Thijssen, waar we het net over hadden, Ja, die probeerde dat dus met dat biologisch reveil in Nederland te introduceren en, die probeerde dus ook bij de mensen in Nederland een soort van verandering in hun gedrag teweeg te brengen. Dat je dus dieren niet moet kwellen, dat je de natuur niet moet vernietigen, en dat soort zaken. Dat leefde toen ook en, dat is iets wat volgens mij de hele tijd door geleefd heeft. En dat mensen dus aandacht hadden voor de natuur omdat er altijd een groep is geweest die zich dus inzetten om respect te hebben voor de natuur en dat ook aan mensen wilde mededelen.

00:10:37 **Juultje Slotema**: Heel modern.

00:10:38 **Jacques Dane**: Het is heel modern. Dus zo modern is het tegenwoordig dus niet. Het is een traditie die gelukkig steeds wordt overgedragen door die mensen.

00:10:46 **Christian van Houwelingen**: Generaties kinderen zijn met deze schoolplaten opgegroeid. Dat heeft misschien ook nog effect gehad op...

00:10:52 **Jacques Dane**: Ja, het heeft verschillende effecten gehad, denk ik, en dat ligt er maar net aan hoe de de plaat behandeld werd in de klas.

00:10:59 **Jacques Dane**: Als die al behandeld werd overigens, want daar zijn ook weer allerlei verhalen over. Maar als je dus een juf of meester had die de plaat in de klas behandelde en daarna of daarvoor met de klas de natuur in trok, in het bos, naar de polder, om bijvoorbeeld te gaan kijken

van hoe ziet het er nou in zo'n slootje eigenlijk uit? Ja, dan denk ik dat je bij kinderen dus wel een liefde en een enthousiasme voor de natuur opbrengt. Maar als je die plaat alleen maar als saai plaat behandelen, zoals dat genoemd werd, voor de klas gebruikte, ja, dan kon het zijn dat de kinderen nogal vervelend vonden en helemaal geen gevoel voor de natuur kregen. En als je ook gaat kijken naar literatuur uit die tijd, bijvoorbeeld iemand als Theo Thijssen, dus niet Jacques P Thijssse, maar Theo Thijssen, de bekende politicus van de SDAP. En hij schreef dus ook boeken over het onderwijs, romans, de gelukkige klas bijvoorbeeld. Die Theo Thijssse, die beschrijft op een gegeven moment een bezoek van zijn klas aan Artis, want hij woonde in Amsterdam. En daarin heeft hij dus eigenlijk, in dat boek heeft hij ook kritiek. Want hij zei van ja, dat saai plaat behandelen dat brengt niks teweeg bij mijn kinderen. Ik moet met ze naar the real thing gaan. Ik moet dus met ze naar Artis gaan en gaan kijken wat er achter die tralies daar zit. En dan raken ze veel meer enthousiast voor het vak, natuurlijke historie, voor het vak biologie.

00:12:20 **Jacques Dane**: En het bijzondere is ook dat de inspectie dat vertelde en in 1936 of 1937 heeft de inspectie een onderzoek ingesteld naar de manier waarop het vak natuurlijk historie in de klas werd behandeld. En daar waren ze eigenlijk best wel kritisch over. Omdat heel veel van die onderwijzers het dus als een soort lesboeren deden en zo een plaat voor de klas hingen en heel erg slaafs de handleiding navolgt en zeiden van; dat is een weidevogel, dit is een slootje en in dat slootje zit dit en dit en dat. Maar het werd zielloos gedaan en daar kwam dus wel kritiek op. Wat ik, wat wij, toen geleerd hebben bij het maken van die tentoonstelling is dat het heel erg ingewikkeld is om het vak biologie op een aansprekende manier voor het voetlicht te brengen.

00:13:05 **Jacques Dane**: Dat kinderen daar dus enthousiast voor worden. Omdat er natuurlijk weinig verhalen bij te vertellen zijn. En het gaat over een systeem waar je waar natuurlijk systeem waar je over vertelt. Maar hoe kun je dat nou zo vertellen dat kinderen daar enthousiast over worden? En Theo Thijssse, die zei van, en dat zijn niet alleen maar dat zei ook Jan Ligthart bijvoorbeeld belangrijk onderwijsvernieuwer, ga met de kinderen de natuur in ga met ze naar buiten. Buiten het klaslokaal en laat ze daar zien hoe het eruit ziet.

00:13:32 **Jacques Dane**: En die platen, die zijn een soort hulpmiddel om nog eens een keer achteraf of vooraf met de kinderen te bekijken van waar hebben we nou eigenlijk naar gekeken of waar gaan we naar kijken. En zo werden ze gebruikt.

00:13:43 **Christian van Houwelingen**: We hadden het net even over het oorlogsverleden van Koekoek. Kun je daar iets meer over vertellen?

00:13:48 **Jacques Dane**: Ja, nou ja, dat was dus voor ons toen we die tentoonstelling maakten wel een probleem, want we dachten van ja, wat moeten we daar nou mee? Als we een tentoonstelling maken, is het dan zo dat we misschien een groep mensen pijn doen. En dat wil je natuurlijk niet. Mensen die dus slecht de nare, gruwelijke, ervaring hebben met de Tweede Wereldoorlog. Ja, die willen daar niet aan herinnerd worden. En als je dan zo nadruk gaat leggen op leven en werk van een collaborateur. Ja dat ligt niet lekker natuurlijk. En we hadden dus ook gelezen in een paar boeken dat Koekoek voor de nationaalsocialisten zou hebben getekend.

00:14:21 **Jacques Dane**: Maar we dachten van ja, wat weegt er nou zwaarder? Misschien moeten we dan dat onderdeel van zijn leven juist niet behandelen en de nadruk leggen op zijn carrière als onderwijs illustrator en als illustrator bij Naturalis.

00:14:34 **Jacques Dane**: Maar gaande het onderzoek ging weer eens goed kijken naar de handtekeningen op de posters, want die hadden we natuurlijk gezien, die affiches. En we zagen dus

dat die handtekening heel erg afweek van de handtekening die hij onder zijn schoolplaten had gezet. Hoe kan dat nou? Het lijkt wel of er een ander persoon aan de gang is geweest.

00:14:53 **Jacques Dane**: Wat bleek nou, toen we heel erg goed gingen kijken, bleek dus dat het Koekkoek komma A punt, en toen stond er dus achter CZ Corneliszoon. Toen zijn we het nog eens goed gaan nakijken en toen bleek dus dat Koekkoek een zoon heeft gehad die een genaderd reclametekenaar was, maar in een hele andere stijl dan zijn vader tekende. En die heeft in de oorlog om geld te verdienen, en helemaal niet uit ideologische overtuigingen hebben we later gelezen in zijn dossier van de politieke recherche, getekend heeft voor de bezetter en voor nationaalsocialistische organisaties.

00:15:28 **Jacques Dane**: Hij had twee gezinnen te onderhouden. Waarschijnlijk was hij gescheiden. En hij had gewoon veel geld nodig en dat leverde best wel wat op. En daarom heeft hij dus allerlei antisemitische tekeningen gemaakt. Ik heb het hier eentje, ik ga even in het in boekje bladeren wat we toen uitgaven. En ja dan zul je ook zien van, hé, je gelooft het gewoon bijna niet.

00:15:48 **Jacques Dane**: Kijk. Je ziet hier bijvoorbeeld dat hij een wervingsaffiche voor de jeugdstorm heeft gemaakt, "wees dapper wordt Stormer". En hier zie je dus een martiaal uitziende jongen met gespierde onderarmen die een vlag draagt. Ja en dit is dus echt een wervingsaffiche om lid te worden van een nationaalsocialistische organisatie.

00:16:12 **Jacques Dane**: En ik laat jullie nog even een andere afbeelding zien die jij gemaakt heeft voor een antisemitisch blaadje waarin je dus een Joodse man ziet getekend die je dus heel stereotiep uitziend met krulhaar en een grote neus. En die ja, die dan in een omgeving van kapitalisme wordt geplaatst. Ja en dat was natuurlijk puur antisemitisme wat hij deed.

00:16:34 **Christian van Houwelingen**: En hij ondertekende dat.

00:16:35 **Jacques Dane**: Ja hij ondertekende dat, hij zette dus wel zijn handtekening eronder. Hier zie je dus wat ik net vertelde hoe die handtekeningen eruitzien. Dit is de handtekening van de vader en dit is de handtekening van de zoon. En die handtekening van die zoon die ziet er eigenlijk heel anders uit dan van die vader toch?

00:16:50 **Jacques Dane**: Toen we daarmee bezig waren, dachten we van, maar is dat wel dezelfde persoon? En toen zijn we dus gaan zoeken en het bleek dat het dus de zoon was en niet de vader.

00:17:01 **Jacques Dane**: En dat hij na de oorlog, die zoon dus, door de politieke recherche is opgepakt. En er is ook een heel dossier van hem gemaakt. Van wat hij dus allemaal gedaan heeft in de oorlog. En hij heeft ook een beroepsverbod gekregen dat hij dus geen werk meer mocht maken na de Tweede Wereldoorlog, een tijdlang. En het interessante is dus dat de onderzoekers van de oorlog die kwamen dus die affiches tegen van Koekkoek en die hebben dus meteen en dat is helemaal niet zo gek, de associatie gemaakt van dat moet de Koekkoek zijn geweest die die schoolplaten maakte.

00:17:33 **Juultje Slotema**: Waar ze mee zijn opgegroeid.

00:17:34 **Jacques Dane**: Waar ze zelf dus mee zijn opgegroeid. En die hebben dus nooit gedacht van misschien was dat wel iemand anders. En op die manier is er dus een smet op de naam van Marinus Adrianus Koekkoek gekomen.

00:17:43 **Juultje Slotema**: Dus het is niet zo dat zijn zoon bewust heeft geprobeerd om die schuld om die smet op zijn vader af te schuilen, maar het is meer dat mensen het zijn tegengekomen en toen automatisch hebben gedacht, dat moet wel Koekkoek zijn.

00:17:58 **Jacques Dane**: Ja precies. Wij hebben ervoor gezorgd dat de naam van Koekkoek, althans de naam van Marinus Adrianus Koekkoek, weer gezuiverd is.

00:18:06 **Juultje Slotema**: Benieuwd naar de beroemde schoolplaat van Koekkoek? Bekijk ze in het Nationaal Onderwijsmuseum in Dordrecht. Dank voor het luisteren naar deze podcast. Volgende keer zijn we weer terug met een nieuwe aflevering. We hopen dat u dan weer luistert.